

HADİS LİTERATÜRÜNDE “KİTÂB’ÜL- İLİM”LER

Yard. Doç. Dr. Abdülkadir PALABIYIK

THE BOOKS OF ILIM (KİTAB AL-ILIM) IN THE HADITH LITERATURE

This article inuestigaten the kinds of sciences or learing emphasized in Prophets' sayings, and the categories under which these sciences are classified sciences, in this literature, appears to be knowledge that leads into actions conductive to positive behaviral change and to benefit humanity. The conclusion the article draws is that there is no limitation on learning any science, but certain rules to be observed in the use of sciences.

Anahtar Kelimeler:

<i>İlim,</i>	<i>Kitmân-ı ilim,</i>
<i>İlim-teknoloji,</i>	<i>Bilim felsefesi,</i>
<i>Faydalı ve zararlı bilgi,</i>	<i>İlmin fazileti,</i>
<i>Bilgi israfı,</i>	<i>Bilgi eylem bütünlüğü,</i>
<i>Bilginin elde ediliş ve kullanılış gâyeleri,</i>	<i>Rabbi bilme,</i>
<i>İlim medeniyet münâsebeti,</i>	<i>Haddi bilme.</i>

İslâm dîninin bir ilim dîni olduğu yargısı, iddiadân çok bir gerçeğin ifâdesidir. Zîra Kur’ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şeriflerin ilimle ilgili verileri topluca göz önünde bulundurulduğunda, bu gerçek açıkça kendini göstermektedir.

Dünya üzerinde hiçbir kültür, ilim öğrenmeyi herkes için zorunlu (farz) görmemiştir. Bu durum, İslâm kültür ve medeniyetini diğer medeniyetlerden farklı kılan ayırıcı bir vasıftır¹.

1 Mehmet Aydın, *İslâm-İlim Münâsebeti* (İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi), s. 65, İstanbul 1987.

Kur'ân-ı Kerîm'in bu anlamı ifâdelendirdiği, "ilim", "kitap", "hikmet", "anlama", "farkında olma", "tefekkir ve tezekkür etme", "akletme", vb. gibi kelimelerin ve bunların bulunduğu âyetlerin teker teker zikredilip incelenmesi bir makâle sınırını aşacak niteliktedir.

Aynı şekilde üzerinde durulması gereken diğer bir husus da, Hz. Peygamber'in ilim konusuna yaklaşımıdır. Konulu hadis mecmûaları olan, *Câmi*, *Sünen*, *Musannağ*, *Müstedrek* gibi hacimli kitapların "*Kitâb'ül-İlim*" bölümlerinin yanında², ilk dönemden itibâren sırf bu konuya hasredilmiş "*Kitâb'ül-İlim*" adlı müstakil eserlerin sayısı da küçümsenemeyecek ölçüde kabarıktır³.

Hadis mecmûalarındaki bu ana bölümlerin alt başlıklarına (*bâb*) bakıldığında, muhaddislerin ilme bakışları ve hangi meseleleri ilim çerçevesi içerisinde mütâlâa ettikleri daha iyi anlaşılmaktadır.

Konuyu biraz daha sağlam bir zemine oturtmak ve aydınlatmak için, *Câmi* ve *Sünen* türünden bâzı meşhur kitaplarla, sâdece bu konuya ayrılan "*Kitâb'ül-İlim*" adlı müstakil eserlerin bir kısmının, alt başlıkları bakımından ayrı ayrı gözden geçirilmesi yerinde olacaktır. Bu iş için, sözkonusu kaynakların konuyla ilgili bâb başlıklarını teker teker vermek; bunu yaparken de Müslüman ilim adamları arasında "*Kütüb-i Sitte*" adıyla meşhûr olan sıralamayı tâkib etmenin daha uygun olacağı düşünülmüştür. Ayrıca bunlara; İmâm Mâlik'in "*Muvatta*"¹, Abdürrezzak'ın "*Musannağ*"¹, Dârimî'nin "*Sünen*"i ile, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin "*Müstedrek*"i de ilâve edilmiştir.

Konulu eserler grubuna girmeyip râvî durumuna göre tertib edilen "*müsned*" ve "*mu'cem*" türü kaynaklara gelince; burada da, onların "*Kütüb-i Sitte*" ile karşılaştırılması sonucu oluşturulan ve konularına göre tertib edilen, Heysemî'nin "*Mecme'uz-Zevâid*"i ile İbn Hacer'in "*el-Metâlib'ül-Âliye*"si esas alınmıştır. Bu şekilde yaklaşık olarak 34 hadis mecmûası gözden geçirilmiş olmaktadır. Bütün hadis kaynaklarını yukarıda

2 Bkz. Buhârî, *Sahîh*, K. İlim I, 21-42; Müslim, *Sahîh*, K. İlim, III, 2053-2060; Ebû Dâvûd, *Sünen*, K. İlim, IV, 57-74; Tirmizî, *Sünen*, K.İlim, V, 2851; İmâm Mâlik, *Muvatta*, K.İlim, II, 1002 (sayılan kaynakların tamâmı, Çağrı yayımları, İstanbul 1992 basımıdır).

3 Bunların toplu listesi için bkz. Kettânî, *er-Risâlet'ül-Müstadrafe*, s. 79-81 (*Hadis Literatürü*, trc. Yusuf ÖZBEK), İstanbul 1994.

adları verilen eserlerle sınırlamak mümkün değilse de, bunların yine de büyükçe bir kısmını içine aldığı bilinmektedir.

a- Buhârî'nin Sahîh'inin Konuyla İlgili Alt Başlıkları

Muhaddis Buhârî, söz konusu ana başlığı (kitap), 53 alt başlık (bâb)la detaylandırmıştır. Bunlar; ilmin fazîleti ile başlayıp (bâb 1), soru soran şahsa, sorduğu şeyden fazlasıyla cevap veren kimse (bâb 53) ile sona ermektedir. Bu bablar arasında da toplam 74 hadis ve haber yer almaktadır. Söz konusu alt başlıkların sıralaması ise şu şekildedir:

1- İlimin fazîleti ve Yüce Allah'ın "Allah, içinizden îman edenlerle, kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltir. Ne yaparsanız Allah ondan hakkıyla haberdârdır" (Mücâdele 12) ve "Rabbim ilmimi artır" (Tâhâ 114), sözleri.

2- Konuşurken kendisine bir bilgi sorulan kimsenin, konuşmasını tamamladıktan sonra, soru sorana cevap vermesi.

3- İlimde sesini yükseltmek.

4- Muhaddisin "haddesenâ", "ahberanâ" ve "enbeenâ" sözleri.

5- Hocanın öğrencilerinin bilgilerini ölçmek için ortaya bir problem atması.

6- Muhaddisin huzûrunda "kırâat" ve "arz"⁴.

7- "Münâvele"⁵ husûsunda söylenenler ve âlimlerin bilgileri yazarak diğer memleketlere göndermeleri.

8- İlim halkasının bitiş yerine oturma ile topluluk arasında bir boşluk bulup oraya oturmak.

4 **Kıraat ve Arz:** Hadis alma metodlarından birisidir ki; ya bizzat râvînin yâhut da meclisde bulunan bir başka şahsın, şeyhe hadisleri okuması ve râvî'nin de okunan hadisleri dinlemesiyle gerçekleşir. Okuma işinin kitaptan veyâ hâfızadan yapılması, yâhut şeyhin, okunan hadisleri kitaptan veyâ hâfızadan tâkip etmesi arasında hiç bir fark yoktur (bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 38, Ankara 1985, 2. baskı; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 22, Ankara 1992).

5 **Münâvele:** Bu da hadis alma yollarından bir diğeridir. Şeyhin hadislerini ihtivâ eden kitabını rivâyet etmesi için elden talebeye vermesi mânâsına gelir (Koçyiğit, *a.g.e.* s. 282; Uğur, *a.g.e.* 269).

- 9- Hz. Peygamber'in "kendilerine bilgi ulaştırılan niceleri var ki, o bilgiyi anlamada kendisine tebliğ edenden daha kavrayışlıdır" hadîsi.
- 10- Bilginin söz ve eylemden önce gelmesi.
- 11- Hz. Peygamberin, vaaz ve öğretimlerinde sıkınlık gelerek bıkip usanmasınlar diye, sahabenin durumlarını göz önünde bulundurması.
- 12- Eğitim-öğretim için belirli günler tahsis etmek.
- 13- Allah, hayır murad ettiği kimseyi dînî konularda kavrayışlı kılar.
- 14- İlimde (ince) anlayış ve kavrayış.
- 15- İlim ve hikmet sâhiblerine gıpta etmek.
- 16- Hz. Mûsâ (a.s.)'in, denizdeki Hıdır (a.s.)'a gitmesi ve Yüce Allah'ın "Mûsâ, sendeki bilgilerden istifâde edebilmem için sana tâbi olabilir miyim? dedi" âyeti.
- 17- Hz. Peygamber'in İbn Abbas hakkında "Allahım ona kitabı öğret" demesi.
- 18- Küçüklerin hadis dinlemesi ne zaman doğru olur?
- 19- Hadis uğruna yolculuğa çıkmak.
- 20- İlim öğrenme ve başkalarına öğretmenin fazîleti.
- 21- İlimin ortadan kaldırılması (kalkması) ve cehâletin artması.
- 22- İlimin fazîleti.
- 23- Binek üzerindeyken sorulan soruya cevap vermek.
- 24- El ve baş hareketleriyle cevap vermek.
- 25- Hz. Peygamber'in, Abdülkays heyetini îman ve bilgi konularını belleyip başkalarına da öğretmeleri yolundaki teşvîki.
- 26- Bir meselenin çözümü için, bilen birinin yanına yolculuk yaparak ondan öğrenmesi ve ehline de öğretmesi.
- 27- Nöbetleşerek bilgi öğrenmek.
- 28- Eğitim ve nasîhat esnâsında hoş olmayan bir davranış görüldüğünde kızmak.

- 29- Hoca önünde diz çökmek.
- 30- Anlaşılması için sözü üç defâ tekrarlamak.
- 31- Kişinin yanında çalışanları ve âile efrâdını eğitip öğretmesi.
- 32- Hanımların eğitim-öğretimi.
- 33- Hadis öğreniminde iştiyak.
- 34- İlim ortadan nasıl kalkar?
- 35- Sırf kadınların öğretimi için ayrıca bir gün tayin edilebilir mi?
- 36- Bir kimsenin, anlamadığı şeyleri anlayıncaya kadar tekrar sorması.
- 37- Bilgiyi duyanlar duymayanlara da öğretsin.
- 38- Hz. Peygamber'e yalan isnad etmenin günah oluşu.
- 39- Bilginin yazımı.
- 40- Gece eğitim -öğretim faaliyetleri.
- 41- İlim öğrenme uğruna uykusuz kalmak.
- 42- Bilginin korunması.
- 43- Hocaları dinlerken sessiz olmak.
- 44- Kendisine, "en bilgili kimdir?" diye sorulan âlimin, "en bilginin Allah" olduğunu söylemesi. (Hz. Mûsâ ve Hızır kıssası)
- 45- Oturmakta olan âlime ayakta soru sormak.
- 46- Şeytan taşlama esnâsında soru sormak ve cevap vermek.
- 47- Yüce Allah'ın ruh hakkında " *size az bir ilim verildi*" (İsrâ 85) buyurması.
- 48- Anlayışsız ve kavrayışsız bâzı kimselerin şiddetli muhâlefet ve karışıklık çıkarmaları endişesiyle, iyi olabilecek bir takım şeyleri yapamamak.
- 49- Anlayamama korkusundan dolayı, bilgiyi bir topluluğa hasr edip diğerlerine vermeme.
- 50- Eğitim-öğretimde hayâ.

51- Kendisi soru sormaktan utanan birisinin, başka birine soru sordurması.

52- Mescidde ilim öğretmek ve fetvâ vermek⁶.

Müellifin bu ana konuyu *Vahiy* ve *İmân* gibi iki temel meseleden hemen sonra zikretmesi de mânidardır. Buhârî'nin bu sıralamayı tesâdüfen yaptığını düşünmüyoruz. Kanâtımızce burada, öncelikle Hz. Peygamber'in vahiy aldığı ve dolayısıyla de Peygamber olduğunun isbâtına vurgu yapılmak istenmiştir. Zîra Allah'ın varlığı ve birliği de dâhil olmak üzere, inanılması gereken her şey, bunları haber veren şahsın peygamberliğine inanmaya bağlıdır. Onun için imanda, önce vahiy, daha sonra da vahiy alana ve onun getirdiklerine inanmak gelir. Bunları da, insanların yaşadıkları müddetçe yapacakları tüm davranışları ve tekâmül etmek için yapmaları gerekenleri öğrenecekleri ilim konusu tâkip eder. Çünkü, doğumdan mezara konuncaya kadar, hattâ defnedildikten sonra âhiretle ilgili mevzûlar da dâhil olmak üzere her şey ilmin konusudur ve ancak bilgiyle öğrenilir.

* * *

b- Müslim'in Sahîh'inin Konuyla İlgili Alt Başlıkları

- 1- Kur'ân'ın müteşâbihlerine uymama, bunlara uyanlardan uzak durma ve Kur'ân konusunda ihtilâftan sakınma.
- 2- Şiddetli düşmanlık besleme(nin yanlışlığı) konusu.
- 3- Yahûdi ve Hristiyanların uygulamalarına uyma.
- 4- Söz ve davranışlarında aşırılığa gidenlerin helâk olduğu.
- 5- Âhir zamanda ilmin ortadan kaldırılıp (kalkıp) fitne ve cehâletin zuhûr edeceği.
- 6- Güzel veya çirkin uygulamalar başlatan ve bu uygulamalarına diğer insanları da dâvet edenler⁷.

6 Buhârî, *Sahîh*, Kitâb'ül-İlim, I, 21-42, İstanbul 1992.

7 Müslim, *Sahîh*, İlim 1-6, III, 2053-2060.

Görüldüğü gibi, Müslim'in bu bölümü, hem hadis sayısı hem de konu çeşitliliği açısından biraz dar tutulmuş: altı bâb altında toplam 16 hadis zikredilmiştir.

* * *

c- Ebû Dâvûd'un Sünen'inin Konuyla İlgili Alt Başlıkları

Ebû Dâvûd'un eseri *Sünen* türü bir tasnif olmasına rağmen⁸, yine de *ilim* konusuna ayrı bir başlık ayrıldığını ve 13 alt başlık içinde 27 hadise yer verildiğini görüyoruz. Bunların adları ise şöyledir:

- 1- İlim öğrenmeyi teşvik.
- 2- Ehl-i Kitabdan (hadis) rivâyet etmek.
- 3- İlmin yazılması.
- 4- Hz. Peygamber'e yalan söz isnad etmenin cezâsının şiddeti.
- 5- Kur'ân hakkında bilgisizce konuşmak.
- 6- Konuşmada tekrar.
- 7- Tâne tâne konuşmak (sözü arka arkaya söyleme).
- 8- Para karşılığı fetvâ vermeden sakınmak.
- 9- İlim öğrenmeyi engellemenin hoş olmadığı.
- 10- İlmi yaymanın fazîleti.
- 11- İsrâil oğullarından nakilde bulunmak.
- 12- Amacı Allah rızâsını kazanma olmayan öğrenmek.
- 13- Kıssa anlatmak⁹.

8 Sünen unvânını taşıyan hadis kitapları, daha ziyâde îman, ibâdet, muâmelât ve ukubat konularındaki hadisleri toplayan eserlerdir. Bu husûsu Ebû Dâvûd kendisi gayet açık anlatır. O, *Sünen*'ini tasnif ediş gâyesini ve bu hususdaki metodunu açıklamak maksadıyla kaleme aldığı *Risâle*'sinde şöyle der:

"*Sünen*'de, sâdece ahkâm ile ilgili hadisleri tasnif ettim. Zühhd kitablari, amellerin fazîletleri ve diğer mevzûlarla ilgili kitablari (bölümleri) tasnif etmedim. Buradaki hadislerin hepsi ahkâm'a dâir olup, 4.800 kadardır". Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 8, Kahire 1369.

Fakat bununla beraber, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde ahkâm hadisleri dışında, Kitâb'ül-İlim, Tıb, Fiten, Mehdî, Melâhım, Sünnet ve Edeb gibi bölümlere de rastlıyoruz (Ali Yardım, *Hadis II*, 85-87).

d- Tirmizî'nin Sünen'inin Konuyla İlgili Alt Başlıkları

Hem *Câmi* hem de *Sünen* adlarıyla tanıtılan Tirmizî'nin *Sünen*'inde de, ilim konusu müstakil bir ana başlıkla ele alınmıştır. Müellif burada, 19 alt başlık altında toplam 42 tâne hadis serdetmiş olup, isimleri şöyledir:

1. Allah bir kul için hayır murad ederse, onu dinde derin bilgi sahibi yapar.
2. İlim öğrenmenin fazîleti.
3. İlmi gizleme husûsunda vârid olan rivâyetler.
4. İlim öğrenmek için gelen öğrencilere iyi muâmelede bulunmak.
5. İlmin ortadan kalkması.
6. Dünyalık elde etmek için ilim öğrenenler hakkındaki rivâyetler.
7. İşitilen bir hadisin başkalarına da teblîğine özendirme, teşvik.
8. Hz. Peygamber'e yalan isnadında bulunmanın büyük bir suç olduğuna dâir rivâyetler.
9. Yalan olduğunu bile bile bir söz rivâyet etmek.
10. Hz. Peygamber'in hadisiyle nehyedilen konular (Hz. Peygamber'in yasakları karşısında duyarsız davranarak Kur'ân'da olmayan şeylere uymayız demenin yanlışlığı).
11. İlim (hadis) yazmanın hoş karşılanmaması.
12. Hadis yazımına izin verilmesi.
13. İsrâil oğullarından rivâyette bulunmak.
14. Hayra kılavuzluk edenin onu işleyen gibi olduğuna dâir rivâyetler.
15. İyi veya kötü geleneklere öncülük edenler hakkındaki rivâyetler.
16. Bid'atlerden sakınarak sünnete tâbi olmak.
17. Hz. Peygamber'in yasakladığı şeylerden kaçınmak.

17. Hz. Peygamber'in yasakladığı şeylerden kaçınmak.
18. Medîne'nin âlimi kimdir?
19. Âlimin âbide, tefekkürün ibâdete üstünlüğü¹⁰.

* * *

e- İbn Mâce'nin Sünen'inin Konuyla İlgili Alt Başlıkları

İbn Mâce, *Sünen*'inde ilim konusu ile ilgili müstakil bir başlık açmamakla berâber, eserinin mukaddimesi (giriş)'nde bu meseleye uzunca yer vermiştir. Muhaddis burada, 11 alt başlık altında yaklaşık 63 adet hadis zikreder ki bu rakam, başlı başına ayrı bir ana başlık (kitâb) olacak kadar hadis demektir. Bu alt başlıkların isimleri şöyledir:

- 1- (14)¹¹- İyi veya kötü çığır açanlar.
- 2- (15)- Unutulan bir sünneti yeniden hayata geçirenler.
- 3- (16)- Kur'ân öğrenme ve öğretmenin fazîleti.
- 4- (17)- Âlimlerin fazîletleri ve ilim öğrenmeyi teşvik.
- 5- (18)- İlimin teblîği.
- 6- (19)-İyilik ve kötülük yollarını açmak.
- 7- (20)- İnsanlara hayır(lı şeyler) öğretmenin sevâbı.
- 8- (21)- Yürürken peşi sıra tâkip edilmekten hoşlanmamak.
- 9- (22)- İlim öğreneceklere iyi muâmelâ etmek.
- 10-(23)-Bilgiden yararlanma ve onunla amel etmek.
- 11-(24)-Bilgiyi gizlemek¹².

Mukaddimenin bu kısmında zikredilen hadisler içerisinde, merfû' hadislerin yanında, onlardan daha fazla, mevkuf ve maktû' hadislerin de yer alması; ayrıca bir o kadar da İslâm büyüklerinin sözlerine yer verilmiş olması dikkat çekicidir. Bu uygulama bizlere, o zamanın kitap yazma tekniği hakkında ip uçları vermekle berâber; önceki dönemde yaşayan âlimlerin, kendilerinden daha kıdemli olan ilim adamlarına karşı tutumları ve onların

10 Tirmizî, *Sünen*, K. İlim, V, 28-51.

11 Parantez içerisindeki rakamlar, kitaptaki bâb numaralarını göstermektedir.

12 İbn Mâce, *Sünen*, Mukaddime 14-24. I, 74-98.

fikirlerini ciddiye almaları bakımından da ayrı bir değer taşımaktadır. Burada görüşlerine yer verilen kimseler sıradan insanlar değil, târîhi sıralama itîbârıyla -özellikle İslâmî ilimlerde- kaynağa daha yakın olan insanlardır. Bunlar, ilmî hüviyetleri, davranışlarındaki tutarlılıkları, ahlâkî meziyetleri ve kemâl yolunda aldıkları mesâfeleri ile efkâr-ı umûmiyede kendilerini kabûl ettirmiş şahsiyetler olup, devirlerinin maddî ve mânevî yönden sorumluluk yüklenmiş aktif unsurları; sözleri ve davranışları ile *Kur'ân ahlâkını* temsil eden seçkin sîmâlarıdır. İşte, o mümtâz şahsiyetlerin söz ve davranışları, diğer insanlarınkinden farklı mütâlâa edilmiştir¹³. Ayrıca bu uygulamaya, kültürel mîrâsın devamlılığı açısından da bir değer taşımaktadır. Zîrâ ilim konusuna yer veren muahhar kaynaklarda da aynı metodu görüyoruz¹⁴.

*

Nesâî'nin Sünen'ine gelince; müellif burada *Sünen* yazma tekniğine tamâmen bağlı kalarak -sâdece son kısımlarda yer verdiği *İmân* bahsi hâriç- ahkâm hadisleri dışında fezâil türü rivâyetlere yer vermemiştir. Bu eseri - Kütüb-i Sitteye dâhil- dört sünen'in birincisi kabul edenler, muhtemelen, eserin bu özelliğini dikkate almış olabilirler¹⁵.

f- Dârimî'nin Sünen'inin Konuyla İlgili Alt Başlıkları

Dârimî de *Sünen*'inde, İbn Mâce gibi müstakil bir *Kitâb'ül-İlim* bölümü açmayarak, bu konudaki merviyâtı *Mukaddime*'de vermiştir. Dârimî, 24. bâb'dan itîbâren 32 alt başlıkta toplam 431 adet rivâyet kaydetmiştir. Bunların isimleri de şu şekildedir:

- 1- (24)- Âlimlere tâbi olmak.
- 2- (25)- Bir sözün Hz. Peygamber'e âidiyetinde dikkatli davranmak.
- 3- (26)- İlmin ortadan kalkması.

13 Ali Yardım, *Hadis I*, s. 38, İstanbul 1997 (üçüncü baskı).

14 Meselâ bkz. Gazâlî, *İhyâ*, I. 13-114, Kahire 1387/1967; Taşkörtüzâde Ahmed Efendi, *Mevzûât'ul-Ulûm*, I. 27-102, Dersâadet 1313.

15 Ali Yardım, *Hadis II*, s. 87.

- 4- (27)- İlimde iyi niyetli olma ve bilgiyle amal etmek.
- 5- (28)- İsbâbet ettirememeye korkusuyla fetvâdan sakınmak.
- 6- (29)- İlim Allah korkusu ve takvâdır demek.
- 7- (30)- Hevâ ve hevesten sakınmak.
- 8- (31)- Anlamı bozmama şartıyla mânâ ile hadis rivâyetine izin vermek.
- 9- (32)- İlim ve âlimin fâzîleti.
- 10-(33)- İlim öğrenmeye niyetli olmak.
- 11-(34)- Allah'ın rızâsını kazanma dışında ilim öğrenmeyi kötü görmek.
- 12-(35)- Bid'atçı, husûmetçi ve kötü niyetli kişilerden uzak durmak.
- 13-(36)- İlimde eşitlik.
- 14-(37)- Âlimlere saygılı davranmak.
- 15-(38)- Hadîsi güvenilir kimselerden rivâyet etmek.
- 16-(39)- Hz. Peygamber'in hadislerini keyfî yorumdan ve O'nun sözünün yanında başkalarının sözlerine uymadan sakınmak.
- 17-(40)- Hz. Peygamber'in sözünü önemsemeyen ve o söze değer vermeyenlerin cezâya çarptırılacağı.
- 18-(41)- Öğretimde insanları sıkıp usandırmanın kötülüğü.
- 19-(42)- Hadislerin yazımını uygun bulmamak.
- 20-(43)- Hadis yazımına izin verilmesi.
- 21-(44)- İyi veya kötü çığır açmak.
- 22-(45)- Tanınma ve meşhûr olmayı sevmemek.
- 23-(46)- Hadislerin yaygınlaştırılması ve sünnetin öğretimi.
- 24-(47)- İlim için yolculuğa çıkmak ve meşakkatlere katlanmak.

- 25-(48)- İlimin korunması.
- 26-(49)- Kurân'ın hâricinde sünnetin de hüküm koyması.
- 27-(50)- Hz. Peygamber'in hadislerinin yorumu.
- 28-(51)- İlim müzâkeresi.
- 29-(52)- Fakîhlerin ihtilâfi.
- 30-(53)- Hadislerin arzı.
- 31-(54)- Fatvâ verilen konuyla ilgili yeni bir hadise ulaşırsa ona uymak.
- 32-(55)- Verilen fetvâdan başka fetvâları da görmek.
- 33-(56)- İlimin yüceltilmesi¹⁶.

* * *

İbn Mâce'de olduğu gibi, Dârimî'nin *Sünen*'inde de verilen hadislerin az bir kısmı merfû' hadis; büyük bir çoğunluğu da mevkuf ve maktû' hadis ile ulemâ sözlerinden müteşekkildir.

Her iki muhaddisin de, sahîh rivâyetlerden oluşması gereken *Sünen*'lerine, diğer rivâyetler kadar kuvvetli olmayan merviyâtı içeren ayrı bir "*Kitâb'ül-İlim*" bölümü açmayıp, bu konudaki hadisleri mukaddimedede vermeleri mânidârdır. Bu, ya *Sünen* türü bir kitapta *Kitâb'ül-İlim* bölümü olmasa da olur düşüncesinden; ya da bu bölümdeki hadislerin, kendilerinin ahkâm hadisleri için belirledikleri kriterlere göre daha zayıf olmalarından kaynaklanabilir.

Bununla berâber, *Sünen* türü eserlerde bile, ister ayrı bir ana başlık, isterse *Mukaddime*'de alt başlıklar şeklinde olsun, ilim konusuna bu denli yer verilmesi, muhaddislerin konuya gösterdikleri hassasiyete ışık tutması açısından önemlidir.

* * *

İmâm Mâlik'in Muvatta'ında ise 59. Kitab, *Kitâb'ül-İlim*'dir. Burada bir alt başlık (*bâb*) ve o bâb'ta da bir tek hadis vardır. O da Hz. Lokman'ın

16 Dârimî. *Sünen*, Mukaddime 24-56, I, 63-129.

oğluna tavsiyesi niteliğinde olup, İmâm Mâlik'in kendisine ulaşan ve senedi olmayan ilim öğrenmenin fazîleti ile ilgili bir rivâyettir¹⁷.

* * *

Abdürrezzak b. Hemmâm'ın *Musanna'fı* ve Hâkim en- Nîsâbûrî'nin *Müstedrek*'inde de ayrı *Kitâb'ül- İlim* bölümleri yer almaktadır. Abdürrezzâk, bu bölümde, ilim (*hadis*)'in yazılıp yazılmaması ve şâyet yazıldıysa onların da imhâ edilmesiyle alâkalı münâkaşaları ihtivâ eden, toplam 6 hadis zikreder; konuyla ilgili diğer meselelere yer vermez¹⁸.

* * *

Hâkim en-Nîsâbûrî ise, Zehebî'nin "*Telhîs*"i ile birlikte yayımlanan "*Müstedrek*"inde *Kitâb'ül-İlim* bölümünün altında ayrıca bir de bâblar açmamıştır. Bunun yerine, sayfa kenarlarında Hadis'in baş kısımları sanki bir alt başlık gibi zikredilmiştir ki bunun, nâşirin bir tasarrufu mu, yoksa eserin aslından mı olduğu husûsu kitabın giriş kısmında da aydınlatılmamıştır. Burada toplam 71 hadis mevcut olup başlıkları şöyledir:

- 1- Dînî ilimleri Dünyâlık elde etmek için öğrenmenin yerilmesi.
- 2- İlmi âlimlerle ağız dalaşı yapmak için öğrenmeyiniz.
- 3- Mü'min'in kalbinde şu üç şey bulunmaz.
- 4- Benim sözümü duyup da başkalarına da aktaran kimsenin Allah yüzünü ağartsm.
- 5- Kendilerine bilgi ulaştırılan niçeleri var ki, o bilgiyi anlamada kendisine tebliğ edenden daha kavrayışlıdır.
- 6- İlim talebelerinin fazileti.
- 7- İlim tahsili için bir yola koyulana, Allah Cennet'e giden yolda kolaylık sağlar.
- 8- Köklerinize ulaşabilmek için neseb bilgisini öğreniniz.
- 9- Âlim'in "bilmiyorum" deme sebebi ?
- 10- En hayırlı yerler câmiler; en şerli yerler de sokaklardır.

17 Bkz. Mâlik . Enes, *Muvatta'*, II, 1002.

18 Bkz. *Musannef*, XI, 257-259, Karachi 1392/1972.

- 11- İnsanlar neredeyse develerin ciğerlerine kadar araştıracaklar ama Medîne âlimlerinden daha bilgisi bulunamayacaktır.
- 12- İlim heveslisi ile Dünya heveslisi olanlar doymaz.
- 13- İlimin fazîleti ibâdetin fazîletinden daha sevimli; dindarlığın en hayırlısı da vera'dır.
- 14- Hz. Peygamber'in vedâ hutbesi.
- 15- Allah bir şeyi zikrederse onun bir ağırlığı ve önemi vardır.
- 16- İlim müzâkere etmenin fazîleti.
- 17- İlim dinleme ve dinletme.
- 18- Benim ve Râşid halîfelerin uygulamalarına tâbi olunuz.
- 19- Her muhdes bid'attir ve her bid'ad de dalâlettir.
- 20- İlimi dört zümreden isteyiniz.
- 21- İlim ve îmân'ı isteyen bulur.
- 22- Bu zaman insanlardan ilmin alındığı zamandır. Alınacak ilk ilim de huşû'dur.
- 23- İlim yolculuğuna çıkan bir öğrenci için, bu işten memnun olan melekler, öğrenci yolculuğu bitirip dönünceye kadar, kanatlarını onun yoluna sererler.
- 24- Kime bir bilgi sorulur ve bildiği halde onu gizlerse, kıyâmet günü ağzına ateşten bir gem vurulur.
- 25- Hz. Ömer (r.a.) sâdece Kur'ân'la meşgul olmayı ve hadis rivâyetini azaltmayı emretti.
- 26- Düğünde eğlenme; ölümden de ağlamaya izin verilmesi.
- 27- Söylemediğim bir şeyi bana izâfe eden, Cehennem'deki yerine hazırlansın.
- 28- Ahir zamanda ümmetim içerisinde, daha önce sizin ve babalarınızın duymadığı sözler (hadisler) aktaran kimseler çıkacaktır.
- 29- Sözlerin en güzeli Allah kelâmı, en iyi rehber de Hz. Muhammed (a.s.)dir.

- 30- Faydasız ilimden Allah'a sığınmak.
- 31- Hadis yazımını emretme.
- 32- İlimi yazarak zaptediniz.
- 33- İlim öğrenmede esas olan, Muhaddisin vakûr olmasıdır.
- 34- Kıyâmet günü önce şu üç zümre hakkında hüküm verilecektir.
- 35- Ebû Hureyre (r.a.) Cuma günü kalkar, minberin yanında hadis rivâyet ederdi.
- 36- Allah'ın harâm kıldığı gibi Resûlullah da bâzı şeyleri yasaklamıştır.
- 37- Hz. Ömer (r.a.) İbn Mes'ûd ve diğer bâzı kimseleri çok hadis rivâyet etmekten alıkoymuştur.
- 38- Çok hadis rivâyet etmekten sakınmak..
- 39- Duyduğu her şeyi rivâyet etmesi, günah olarak kişiye yeter.
- 40- Hz. Peygamber'in son tavsiyeleri.
- 41- Müslüman bir topluluğun ve yöneticilerin bulunmasının gerekliliği emri.
- 42- İcmâ'nın hüccet olduğunu gösteren hadisler.
- 43- Hz. Ömer'in Câbiye¹⁹ hutbesi.
- 44- Allah bu ümmeti ebediyyen dalâlet üzere bir arada tutmaz.
- 45- Topluluktan ayrılan ateşte yalnız kalır.
- 46- Cemaatten bir karış ayrılan, islâm kemendini boynundan çıkarmış olur.
- 47- Cemaatten bir karış ayrılan Cehennem'e gider.
- 48- Kim cemaatten ayrılır ve otoriteyi hakir görürse, Allah katında hiç bir özür beyan edemez.

19 Câbiye: Dimeşk yakınlarında bir yer adıdır. Hz. Ömer de burada bir hutbe irad etmiştir. (Bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cem'ül-Bıldân*, I, 91-92, Beyrut trz.).

- 49- Bir farz namazdan diğer farz namaza, bir Cuma'dan diğer Cuma'ya ve bir aydan (ramazan) diğer aya geçen süre, bu arada işlenen suçlara keffarettir.
- 50- Sizler bir birlerinizin şahitlerisiniz.
- 51- Âlim'in vakar sahibi olması .
- 52- Allah her derde bir devâ vermiştir.
- 53- Allah'ı anan topluluk üzerine Allah'ın rahmeti iner.
- 54- Dünya, berrak olanı içilip, geride bulanık ve çamuru kalmış bir gölet gibidir.
- 55- Büyüklerimizi saymayan, küçüklerimize şefkat göstermeyen ve âlimlerimizin değerini bilmeyen bizden değildir.
- 56- Geçim zorluğu konusunda Hz. Hafsa (r.anhâ)'nın Hz. Ömer'e söyledikleri ve Hz. Ömer'in cevâbı.
- 57- Mü'min'in keremi, dînidir; Mürüvveti aklıdır; esas değeri ise ahlâkıdır.
- 58- Sizlerden güler yüzlülük ve güzel ahlâk yayılacak.
- 59- İnsanlara iyi ve dostâne davranmak, bu davranışta bulunana, kötülükler, âfetler ve helâk edici kaynaklardan korur.
- 60- Bağışlanmayı insanların ahlâkından alınız.
- 61- Affı al ve iyi davranmayı emret.
- 62- Şu üç özellik kinde bulunursa Allah onu gözetir ve koruması altına alır.
- 63- Hz. Ömer'in halife seçildiğinde yaptığı konuşma.
- 64- Gösterişsiz ve sâde olanları Allah ateşe atmaz.
- 65- Bilgisizce fetvâ verenin günahı da kendinedir.
- 66- Hz. Peygamber zamanında insanlar yalan söylemezlerdi.
- 67- Yalanın şakası da, ciddîsi de uygun olmaz. Aynı şekilde bir kimsenin çocuğunu kandırmak için yalan söyleyip, sözünü yerine getirmemesi de doğru bir davranış değildir.

68- Bu ümmet yetmiş üç gruba bölünecek ve bir grup hâriç diğerleri cehennemlik olacaklardır.

69- Muâviye, Mekke'de izinsiz kıssa anlatmayı yasakladı.

70- Yalanın yalan söyleyenden ayrılmadığı gibi, hevâ ve heveslerinin de kendisini bırakmayacağı topluluklar çıkacaktır.

71- Sizden öncekilerin uygulamalarına, adım adım sizler de uyacaksınız²⁰.

* * *

15 asırlık İslâm kültür târihinde ilim konusuna yer veren eserler sâdece bunlarla sınırlı değildir. Biz burada, kaynak eserler durumundaki tasnif döneminin konulu hadis mecmualarından bâzıları üzerinde, muhtevâ açısından durduk. Şerh ve derlemecilik döneminin "ilim" konusuna yer veren diğer kaynaklarını ayrıca detaylı inceleme yoluna gitmedik. Zîrâ ilim, sâdece hadis'in konusu değildir. Felsefe, eğitim ve ilimler târihi ile alâkalı tüm kaynaklar, aynı zamanda bir yönüyle de "ilim" konusuna yer veren eserlerdir. Bunların tamâmı, meseleye belki de kendi ilim disiplinleri açısından bakmış olabilirler. Ama esas olarak alıp, üzerinde fikir geliştirdikleri veriler yine de çoğunlukla hadis mecmualarına dayanmaktadır.

Nitekim ilim konusunu bir bütünlük içerisinde ve detaylı olarak işleyen Gazâlî'de, bu durum açıkça kendini göstermektedir²¹. İlimin fazîleti, faydalısı zararlısı, ilim ifâde eden kelimeler, ilmî tartışma âdâbı, öğrenme ve öğretme prensipleri ve ilmin âfetleri gibi konulara yer veren Gazâlî, meseleleri âyet ve hadislerin ışığında tartışmıştır. Müellif, İbn Abdülberr'in "*Câmiu Beyân'il İlim ve Fadlihî*" adlı eserine bolca atıfta bulunmuş; bunun yanında diğer hadis kaynaklarındaki verilerle de fikirlerini takviye etmiştir. Gazâlî'nin ilim anlayışı gibi bir çalışma ile belki bunların üzerinde detaylarıyla durulabilir. Ne var ki, bu çalışmada, ona da kaynaklık eden hadis kitaplarının muhtevâları üzerinde durulduğundan, böyle bir detaya girilmemiştir.

20 Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'alâ's-Sahîhayn*, I, 86-130,

21 Bkz. Gazâlî, *İhyâ*, I, 13-114, Kâhire 1387/1967.

Taşköprüzâde'nin "*Mevzûât'ül-Ulûm*" adlı eseri de yaklaşık aynı muhtevâ üzerine binâ edilmiştir²². Bu durum, kültür mîrasındaki devamlılık açısından dikkat çekicidir.

Tasnif dönemi konulu hadis mecmualarının "*Kitâb'ül-İlim*" bölümlerinin yanında, bu konuya hasr edilmiş özel çalışmalar da yok değildir²³. Bunlardan özellikle iki tânesi üzerinde durulacaktır. Birincisi çok erken diyebileceğimiz bir dönemde kaleme alınan Züheyr b. Harb (160-234/776-849)'ın "*Kitâb'ül-İlm*"i; diğeri de, İbn Abdülberr (ö.463/1071)'in "*Câmi'u Beyân'il-İlmi ve Fadlihi*" adlı eseridir.

* * *

Züheyr b. Harb'ın *Kitâb'ül-İlm*'i: 164 aded hadis ve haber ihtivâ eden söz konusu kitap, Prof.Dr. Sâlih Tuğ tarafından, tahkîk edilip Türkçe tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır²⁴. Kendisinden sonraki eserlere büyük oranda kaynaklık yapan bu eserde hadisler belirli alt başlıklara göre bölünmeyip alt alta sıralanmıştır. Sâlih Tuğ'un değerlendirmesine göre, Ebû Heyseme (Züheyr b. Harb) "toplamaş bulunduğu bu hadislerde, ilim peşinde koşmanın önemi, bu yola teşvik ve hem dünya ve hem de âhîret hayatı için bunun faydalar taşıdığı ve ilimle uğraşmanın Allah indinde taşıdığı önem belirtilerek, selef ve sahabe'nin ilim konusunda çalışma usulleri de gösterilmektedir. Bâzı hadislerin isnadları "merfû", bâzıları "mevkuf", bâzıları "mürsel" ve diğeri bâzıları da "munkatı" olan bu hadisler arasında, sahabî, tâbiîn ve etheu tâbiîn'in hadis meseleleri ile meşgul ulurlarken kullandıkları usuller (sözlü, yazılı nakil, çıkılan seyahatler, hadis naklinde icâzete verdikleri önem derecesi) hakkında olduğu kadar, hadis, fıkıh ve sâir ilimlerle meşgul selef'in içinde buldukları sosyal şartlar hakkında bilgiler de yer almaktadır"²⁵.

* * *

22 Bkz. Taşköprüzâde, *Mevzûât'ül-Ulûm*, I. 27-102, Dersâdet 1312.

23 Bunların toplu listesi için bkz. Kettânî, *er-Risâlet'ül-Mitstadrefe*, s. 79-81 (*Hadis Literatürü*, trc. Yusuf ÖZBEK), İstanbul 1994.

24 Salih Tuğ, *Zuheyir'ubnu Harb ve Kitâb'ül-'İlm Adlı Eseri*. İstanbul 1984 (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2775).

25 Sâlih Tuğ, *a.g.e.*, s. 54.

İbnü Abdülberr'in "*Câmi'u Beyân'il-İlimi ve Fadlihî*" Adlı Eseri: Muhaddis bir eğitimci hüviyetiyle dikkat çeken İbn Abdülberr, bu eserinde 71 ayrı başlık altında, 2427 aded ilim ve eğitimle ilgili hadis ve haber nakleder. Ayrıca, "Hoca ve öğrencinin edebi ile ilgili genel prensipler" başlıklı 34. Bâb'ı alt başlıklara bölerek on fasıla ayırır. Eser, ilim ve ilimle ilgili veriler açısından belki de en hacimli kaynaktır.

Kitap, muhtevâ açısından üç temel esas üzerine binâ edilmiş görünümü arz etmektedir. Bunlar:

1- Terbiye (Eğitim-Öğretim) İlkeleri:

a- Eğitimin lüzûmu ve bilgiyi gizlemenin yasaklığı ile ilgili prensipler.

b- Öğrenme (teallüm)nin gerekliliği ile ilgili ilkeler.

c- İlmî eyleme dönüştürme (ilim-amel münâsebetleri).

d- Öğrenimde samîmiyet (ihlas) ve bilgiden hayır dilemek.

e- İlmî her hangi bir ekonomik karşılık beklemeden öğrenmek.

f- Bilginin yayılması ve yaygınlaşması için gayret sarfetmek.

g- Bilimsel güvenilirlik ve bilgi aktarmada doğruluk.

h- Dil yanlışlıklarını giderme ile ilgili prensipler.

*

2- İlim öğrenme âdâbı ile ilgili ilkeler:

a- İddiâ ve övgüden uzak, mütevâzî olmak.

b- İlim öğrenmeye yeni başlayanları hoş karşılamak, onları bilgilendirmek ve iltifat etmek.

c- Âlime karşı saygılı olmak.

d- Öğrenen ve öğretenin âdâbı.

*

3- İlimin aslı, hakîkati ve ilimlerin taksîmi, konularıdır²⁶.

26 Bkz. İbn Abdülberr, *Câmi'u Beyân'il-İlimi ve Fadlihî*, I, 22-38 (muhakkik'in girişi), Suudi Arabistan 1414/1994.

İbn Abdülberr bu genel konuları da şu alt başlıklarla detaylandırmıştır:

- 1- İlim öğrenmek her müslümana farzdır.
- 2- İlmin ve ilim erbâbının fazîleti.
- 3- “İnsan oğlu öldüğünde üç şey hâriç amel defteri kapanır”, hadîsi.
- 4- “Hayra kılavuzluk eden, onu işleyen gibidir”, hadîsi.
- 5- “Ancak iki kişiye gıpta edilir”, hadîsi.
- 6- “İnsanlar mâdenler gibidir ...”, hadîsi.
- 7- “Allah, hayır murad ettiği kimseyi dinde kavrayışlı kılar”, hadîsi.
- 8- İlmin, ibâdetten üstün tutulması.
- 9- “Öğreten de öğrenen de sevâb kazanmada eşittir”, hadîsi.
- 10- Âlimlerin şehidlerden daha üstün mertebeye sâhip olması.
- 11- Saffân b. Assâl’ın ilmin fazîletine dâir sözleri.
- 12- Ebû’ d-Derdâ’nın aynı anlamda ve ona benzer sözleri.
- 13- Hz. Peygamber’in, ilim öğrenen, ezberleyen ve başkalarına da tebliğ edenler hakkındaki duâsı.
- 14- “Ümmetimden kim kırk hadis ezberlerse....” hadîsi.
- 15- İlmin fazîleti hakkında diğer rivâyetler.
- 16- Bilgiyi yazarak kitaplarda ebedîleştirilmenin uygunsuzluğu.
- 17- Bilginin yazımına izin verilmesi.
- 18- Yazılan bilgilerin karşılaştırılması.
- 19- Hadiste, gramer ve diğer hataların düzeltilmesi, mânâ ve lafızların iyice araştırılması.
- 20- Öğrenime küçük yaşta başlamak ve buna teşvik.
- 21- Öğrenmede soru sormak ve bilgi edinmede ısrarcı olmanın övülüp, buna mâni olmanın da yerilmesi.
- 22- İlim uğrunda yolculuğa çıkmak.

- 23- Yorgunluk ve engellere sabırla karşı koyarak ilim öğrenmeye devâm etmeyi özendirmek.
- 24- İlim öğrenme yolları hakkında genel prensipler.
- 25- İlim öğrenme dereceleri.
- 26- Hz. Lokman'ın, oğluna öğütleri husûsundaki rivâyet.
- 27- Bilginin âfeti, ziyânı, kaybı ve ehil olmayana öğretiminin hoş karşılanmaması.
- 28- Öğrencinin hocaya saygısı.
- 29- Hocanın oturuma faydalı bir şeyle başlaması ve öğrencilere "bana bir mesele sorun" demesi.
- 30- Âlimlerin konaklama yerleri.
- 31- Hocanın öğrencilere soru yöneltmesi.
- 32- İzin alarak küçüklerin büyükler yanında fetvâ vermesi.
- 33- Bilgiyi yayma husûsunda genel prensipler.
- 34- Hoca ve öğrencinin edebi ile ilgili genel prensipler.
- a- İlimde insafı davranmak (hakkı gözetme).
- b- Âlimlerde bulunması gereken güzellikler.
- c- İnsanlarla, kapasitelerine göre konuşmak.
- d- Hocanın ve talebenin muhtelif karakteristik özellikleri.
- e- Susmanın fazîleti ve övülmesi.
- f- Mescidde ses yükseltme ve diğer ilim âdabları.
- g- Âlimin donanması gereken ayırıcı özellikler.
- h- Tevâzûnun övülmesi; kendini beğenmişlik ve liderlik talebinin yerilmesi.
- i- Âlimin çok iyi bilmediği konu hakkında konuşmaması; iyi bildiği hususlarda da övünmemesi, aksi takdirde iyi bildiği konuya da zarar verebileceği.
- j- Hoca ve öğrencinin edebi.

- 35- İlimin ortadan kaldırılması ve âlimlerin yok olması ile ilgili rivâyetler.
- 36- Fâsık ve kötü karakterli kimselerin elinde ilmin durumu.
- 37- Hz. Peygamber'in faydalı ilim istemesi ve faydasız ilimden Allah'a sığınması.
- 38- Âlim'in, zâlim idâreci ile fazla içli-dışlı olmasının yerilmesi.
- 39- Kötü tabiatlı âlim ile övgü ve dünyalık için ilim talep etmenin yarılması.
- 40- Kıyâmette Allah'ın âlimleri, bildikleri ile amel edip etmedikleri husûsunda sorguya çekeceği.
- 41- İlmi ile âmil olma husûsunda genel rivâyetler.
- 42- İlim talebesinin ne kadar mal kazanacağı FASLI !
- 43- İlimin her hâlû kârda Allah'a yönelteceğine dâir rivâyetler.
- 44- İlimin usûl ve hakîkatini bilmek; neye fıkıh neye de mutlak ilim denebileceği.
- 45- Dînî ilimler ile diğer bağımsız ilimlerin sınırlarının belirtilmesi.
- 46- Hristiyan ve Yahudi kaynaklarını inceleyip araştırma ve onlardan nakil husûsunda özet bilgiler.
- 47- Âlimlere göre, fetvâ verme yetkisi olan; hakîki veyâ mecâzi anlamda âlim ya da fakîh denmeye hak kazananlar.
- 48- Diğer ilim dallarından bilmediği bir konuda âlime soru sorulduğunda ne yapmalı?
- 49- İhtiyaç esnâsında, hakkında nâss olmayan esas konularda da içtihad yapıp görüş belirtmek.
- 50- Nükteli sözler, kitap ve sünnetin geneline şâmil olur mu?
- 51- Fıkıhta kıyasın varlığına dâir özel bölüm.
- 52- Müftü ve hâkimlerin ictihad hatası yapabilecekleri.
- 53- Delil ve kıyas arasındaki farkın giderilmesi; her hangi bir esasa dayanmadan kıyası kötüleme ve bu konudaki iddialar.

54- Âlimlerin ihtilaflarını değerlendirmede göz önünde bulundurulacak hususlar.

55- Selef'in "ihtilafta hata ve sevâbın olabileceği ve bunun delil getireni bağlayacağı" husûsundaki sözleri... ve "*Ashâbım yıldızlar gibidir*" hadisinin anlamı.

56- Gösteriş, münâkaşa ve münâzaranın kötülendiği rivâyetler.

57- Cedel ve münâzarada delil getirme.

58- Mukallidliğin kötülüğü, taklid ile uyma (itbâ) arasındaki fark.

59- Tam mânası ile anlayıp kavramadan çok hadis rivâyet etmenin kötülüğü.

60- Her hangi bir esâsa dayanmadan dînî meselelerde, kendi görüşü, zan ve kıyasla söz söylemenin kötülüğü; önem verip ders almadan ortaya bolca problem atmanın ayıplığı.

61- Âlimlerin bir birileri hakkındaki sözlerinin hükmü.

62- Acele edilerek arka arkaya fetvâ vermenin kötülüğü.

63- İlim öğrenme dereceleri ve bu derccelere ulaşmada takip edilecek yollar.

64- Hocaya ders arz etme ve bu esnâda kullanılan "ahberanâ" ve "haddesenâ" tâbirlerindeki ihtilaf ile "icâze" ve "münâvele" metodları hakkındaki görüşler.

65- Sünnetin lüzûmuna yönlendirme ve sünnetle sınırlı kalmak.

66- Sünnetin Kur'ân karşısındaki konumu ve bu konunun açıklanması.

67- Sünneti bilmeden Kur'ân hakkında te'vîl ve araştırma yapanın durumu.

68- Sünnetin fazîleti ve diğer ulemâ sözlerinden ayrıcalığı.

69- Hz. Peygamber'den ancak abdestli olarak hadis rivâyet eden bâzı kimselerin zikri.

70- İlim ehlinin hevâ ve bidatleri inkâr etmesi.

71- Kitaplara göz atmanın fazîleti ve defterlere ihtimâm göstermenin övülmesi²⁷.

* * *

Râvî sistemine göre tasnif edilen, "Müsned" ve "Mu'cem" türü kaynaklara gelince, bu tür eserlerde hadislerin farklı yerlere serpiştirildiğinden, aynı konudaki hadis metinlerini toplu olarak bir yerde bulmak mümkün değildir. Ancak bu sâhada, konulu hadis mecmûalarıyla karşılaştırılarak konulu şekle dönüştürülen çalışmalarla bu imkânsızlık giderilmeye çalışılmıştır. Bunlardan ikisi, hem yaygın hem de kapsamlı oldukları için burada değerlendirmeye alınmıştır.

Birincisi, Heysemî'nin; Taberânî'nin "*Kebîr, Evsat ve Sagîr*" adlı üç *mu'cemi* ile Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve Ebû Ya'lâ'nın "*Müsned*"lerini karşılaştırarak, bunlarda bulunup da *Kütüb-i Sittede* yer almayan hadisleri ihtivâ eden ve konulu bir hüviyet kazandırılan "*Mecme'uz-Zevâid ve Menbe'ul-Fevâid*" adlı eseridir.

İkincisi de, İbn Hacer el-Askalânî'nin; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Ebû Bekir el-Humeydî, Müsedded b. Müserhed, Ebû Bekir ibn Ebû Şeybe, İbn Ebû 'Amr Muhammed b. Yahyâ el-'Adenî, İbn Menî', Abd b. Humeyd ve el-Hâris b. Muhammed el-Bağdâdî'nin eserleri gibi sekiz ayrı *Müsnedi* karşılaştırarak, bunlarda bulunup da *Kütüb-i Sitte* de yer almayan hadislerden oluşturduğu "*el-Metâlib'ül- 'Âliye fî Mesânîd'is-Semâniye*" adlı eseridir.

* * *

Heysemî'nin *Mecme'uz-Zevâid ve Menbe'ul-Fevâid* Adlı Eserinin "*Kitâb'ül-İlim*" Bölümünün Alt Başlıkları

1. İlim arzu etmek.
2. İlmin fazîleti
3. Hoca ve talebenin fazîleti.
4. Hayır çoktur fakat hayır işleyenler ise azdır.

27 İbn Abdülberr, *Câmi'u Beyân'il-İlmi ve Fadlihî*, I-II, S. Arabistan 1414-1994 (tahkîk, Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyrî).

5. Gençleri ilim öğrenmeye teşvik etmek.
6. Âlimler ve ilim meclislerinin fazîleti.
7. Âlimin hakkını gözetmek.
8. Duyduğu şeylerin kötü olanlarını nakletmek.
9. İlim öğrenmeyledir.
10. Üç türlü topluluk vardır.
11. Hocanın edebi.
12. Öğrencinin edebi.
13. İlim ehlinin tavsiyeleri.
14. "Öğretiniz ve kolaylaştırınız" sözü.
15. İlim öğrencisi ve onunla ilgili müjdeler.
16. Öğrenime erken başlamak.
17. Âlimin yanında oturmak (ilim meclislerinde bulunmak)
18. İlim ve hayır talebi için evden çıkmak.
19. Yürürken de Allah korkusunu hissetmek.
20. İlim uğruna yolculuğa çıkmak.
21. Her bilgiyi ehlinden (uzmanından) almak.
22. Kureyş lehçesine göre "hadîs" in anlamı.
23. Dünya ve ilim tamahkârları doymazlar.
24. Bilgiyi artırmak ve onu eyleme dönüştürmek.
25. Hergün yeni bir şeyler öğrenmek.
26. Kalem ile hayır veya diğer şeyler yazmak.
27. Hz. Peygamber'in adını ananın veyâ yanında Hz. Peygamber'in ismi zikredilen kimselerin O'na salât okumasının gerekliliği.
28. Hadis dinleme ve başkalarına aktarmak.
29. Hadisi güvenilir kimselerden almak.
30. İlimde samûmiyet.

31. Hadis rivâyetinde dikkatli davranmak.
32. Yalanın kötülenmesi.
33. Hz. Peygamber'e yalan isnâd etmek.
34. Doğru olan bir hadisi yalanlamak.
35. Râvîler hakkında konuşmak.
36. Bazı hadislerin yayılmasını engellemek.
37. Hadisle uğraşanların, hadislerin sahîh ve zayıf olanlarını tanımları.
38. Mürsel olarak hadis rivâyet edenlerden hadisin senedini (isnad) istemek.
39. İlim (Hadis)'in yazımı.
40. Yazdıktan sonra yazılı metni hocaya takdim etmek (arz).
41. Yazılı metinleri, kendisinden yazmasını isteyene arz.
42. Vahyin yazımı.
43. Haber ve bizzat görme (arasındaki fark).
44. Bir konu hakkında 40 kişinin şâhitlik etmesi.
45. Sahâbenin bir konuda bilgisinin olmaması, güvenilir (udûl) olmalarından dolayı, onlara zarar vermez.
46. Birisinin rivâyet ettiği bir hadisi başkasının yalanlaması.
47. Hadislerin mânâ ile rivâyeti.
48. Hadisde nâsîh-mensûh meselesi.
49. Hadis rivâyetinde edeb.
50. Müşkilât ve problemler.
51. Şüphe duyulan meseleyi sormak.
52. Tartışma ve münâkaşa ile ilgili rivâyetler.
53. İhtilâf hususundaki rivâyetler.
54. İşler üç kısımdır.

55. Çok soru sormak.
56. Çok soru sormanın yasaklanma sebebi.
57. Faydalanmak için - çok da olsa- soru sormak.
58. İnsanlara karşı sevgi besleme ve güzel soru sormak.
59. Âlimin önem verdiği konulardaki fiili.
60. Âlimin yalnızlığı.
61. İlim adamının bana soru sorun demesi.
62. Bilginin mütâlâ ve müzâkere edilmesi.
63. Problemleri ayrıntılı olarak tartışmak.
64. Âlimin bilinmeyen bir konuyu sorması.
65. Kim daha bilgilidir?
66. İlimi gizlemek.
67. Bilmeyenlere ilim öğretmek.
68. Bilgiyi eyleme dönüştürmek.
69. Âlime ve câhile gerekli olan nedir.
70. İlim uğruna namazı terk etmek.
71. Fıkhî sormak. (Fıkhî bir mesele sormak).
72. Bir şeyi hatırlamak için parmağa ip bağlamak.
73. İlim yaymak veya bir iyiliğe rehberlik etme veya Kur'an öğrenmek.
74. İyi bir çığır açmak, doğruluklara sevk etme ve buna benzer durumlar.
75. Bilginin muhâfazası (ezberlenmesi).
76. Hadis rivâyet ederken güzel koku sürünmek.
77. Kur'ân ve sünnetle amel etmek.
78. Allah'ın kitâbı ve Resûlullah'ın sünnetine uyup onların helâl kıldıklarını helâl, haram kıldıklarını da haram kabûl etme husûsunda ikinci bir alt başlık.

79. Hz. Peygamber'in sözünün üstüne başka bir söz söylenmez.
80. Her konuda Resûlullah'a uymak.
81. İyilik ve kötülükler.
82. Haramı helâl, helâli haram kılmak ve sünneti terk etmek.
83. Hz. Peygamber'in de bazı şeylerden nehyedilmesi.
84. İcmâ.
85. İctihâd.
86. Kıyas ve taklîd.
87. Selefte uymak.
88. Bir kısım hadis ve fetvâları rivâyet etmemek.
89. Bilgi öğrenmek istemeyenler.
90. İlim ehline uymamak.
91. Cahillerin âlimlerden üstün tutulması.
92. İçlerinde Allah'tan korkmaya çağırarak bir kimsenin bulunmadığı topluluk.
93. Allah'ın rızâsını kazanma dışında ilim talep etmek.
94. Faydasız ilim.
95. Bilgisi olduğu halde ondan faydalanmamak.
96. İddiâlı olmak ve övünmenin hoş karşılanmaması.
97. Münâfikların tartışması, âlimlerin zelil olması hususunda ümmet için endişeye düşmek.
98. Bidatlar ve arzûlara uymak.
99. Kıssalar.
100. İsrâil oğullarından rivâyette bulunmak.
101. Ehli kitâba fazlaca bir şeyler sormamak.
102. Hat (Güzel yazı) ilmi.
103. Neseb ilmi.

104. Kız kardeşin oğlu (yeğen), müttefik ve dostların (mevlâ) durumu.

105. Târih.

106. Bilginin unutulması.

107. Bilginin gitmesi (ortadan kalkması veyâ kaldırılması).²⁸

Heysemî kendisine göre yaptığı bu adlandırmada, konuları bir hayli geniş tutmuşa benzemektedir. Zirâ bu alt başlıklarda, altında sâdece bir veyâ bir kaç tâne hadis olanların sayısı azımsanamayacak derecededir. Ayrıca yine bâzı başlıklar (*bâblar*) açmış ama bunlara bir isim vermemiştir. Hadislerin söz konusu kaynaklardan hangilerinde yer aldıklarını belirttikten sonra râvî değerlendirmeleri yaparak, bir bakıma metinlerin sıhhat durumlarına da dikkat çekmiştir.

* * *

İbn Hacer'in "el-Metâlib'ül-Âliye..." Adlı Eserinin "Kitâb'ül-İlim" Bölümünün Alt Başlıkları

1. Âlimin fazîleti.
2. Ümmetin dalâlet üzere birleşmeyeceği. (İcmâ'nın dalâletten korunmuş olması).
3. Hadis rivâyetinde isnad (sened) istemek.
4. Sahabenin ihtilaf ettiği konularda tercihte bulunmak.
5. Henüz vuku bulmamış meselelerde soru sormamak.
6. Fetvâ vermenin câiz olması.
7. Kur'ân'dan başka bir şeyin yazımının yasaklanması.
8. Yazıya (hadislerin yazımına) izin verilmesi.
9. Allah'tan gelenleri doğrulamaya teşvik.
10. Güzel uslûb fikihtandır.
11. (Parmağa bağlanan) bir şey ile hatırlamaya çalışmak.
12. Ehli kitabın eserlerini mütâlâdan sakındırmak.

28 Heysemî, *Mecme'uz- Zevâid ve Menbe'ul-Fevâid*, I, 119-202, Beyrut 1967.

13. Kitapların tertîbi.
14. Bilgi gizlemeden sakındırmak.
15. İlimde ihlaslı olmayı teşvik.
16. Bilgi aktarımını özendirmek.
17. İlimde böbürlenmenin kötülüğü.
18. Yalan ve farklı rivâyetin tasvip edilmemesi.
19. Yalan ve telkinden uzak durmak.
20. Muhaddisin edebi.
21. Allah'tan korkarak fetvâ vermek.
22. Fezâil konularında zayıf hadisle amel.
23. Bâzi hadisleri rivâyet etmemek.
24. İlim öğrencisinin edebi.
25. Müzâkere.
26. Rastgele fetvâ vermenin sakıncaları.
27. Mânâ ile rivâyet.
28. İlimin genişliği.
29. İlmî yaymaya teşvik.
30. Harflerin anlamları.
31. Kur'ân'ın sünnet'i doğrulaması.
32. Sünnete uymaya teşvik.
33. İlim öğrenmek için yolculuğa çıkmak.
34. Kur'ân'ın, açık veyâ öz olarak, bütün hükümleri içermesi.
35. Hadisin, mücmel âyetleri açıklaması.
36. Hz. Peygamber'e yalan söz isnâdından sakındırmak.
37. Hz. Peygamber'in "kim bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın" hadisinin açıklaması.

38. Kalplerin rahatlatılması (dinlendirilmesi)²⁹.

İlimle ilgili diğer kaynaklarda olduğu gibi, Heysemî'nin "*Mecme'uz-Zevâd*"i ve İbn Hacer'in "*el-Matalib'ül - Âliye*"sinde de mevkuf, *maktû'* (munkatî') ve mürsel hadislerle rastlanmaktadır. Bu durum, elbette müellifin kendisinden değil, *Kütüb-i Sitte* ile karşılaştırma yaptığı "*Müsned*"lerdeki nakillerden kaynaklanmaktadır. Hadislerin sıhhati ile alâkalı olan bu duruma, rivâyetin hemen sonunda yazar tarafından da zaten dikkat çekilmiştir³⁰.

* * *

Bu eserlerin incelenmesi sırasında göze çarpan bâzı hususlar olmuştur. Bunlardan birisi, müelliflerin *ilim* terimine yükledikleri anlamdır. Eserlerin yaklaşık olarak tamâmında, "ilim" kavramıyla "hadîs"e vurgu yapılmıştır. Bilim dallarının pozitif bilim, dînî ilimler ve beşerî ilimler diye kesin hatlarla ayrılıp, branşlaşmanın olmadığı bir dönemde, belki de bu normaldir. Oysa günümüz dünyâsında ilim anlayışı biraz farklılaşmış gibidir. Bugün "*ilim*" dendiğinde akla, neredeyse tamâmen teknoloji ve fen bilimleri gelmektedir. Teknoloji bir ilim midir? Yoksa ilmin ürünüdür? sorusu felsefeciler ve eğitimciler tarafından tartışılmaya açık bir konudur. Hadislerde bu günkü anlamda bir ilim-teknoloji ilişkisine rastlanmamaktadır. Bu bir nakîsa da değildir. Zîrâ teknoloji ve teknik bilgiler, zamanın şartlarına bağlı olarak doğar, ihtiyaçlara göre de değişir ve gelişirler. Gelişmeleri ise toplumdaki topluma farklılık arz eder. Hz. Peygamber, bu konularda ciddî bir bilim felsefesi yapmamakla beraber, zaman ötesine uzanabilecek bir takım değişmez sâbiteler üzerinde durmayı da ihmal etmemiştir. O, inananları, ilmî bir zihniyete hazırlama ve onlara entellektüel bir bakış açısı kazandırma yolunda gayret sarf etmiştir. Çünkü ilim, Allah'ın, Hz. Adem'e "*esmâyı öğretmesi*"nden³¹ beri hep var idi.

O'nun sunmaya çalıştığı bilim zihniyetinde, öğrenmek için hiç bir kısıtlama söz konusu değildir. Çünkü, "*bilgi mü'min'in yitiğidir, nerede bulursa onu almaya da en çok mü'min lâyıktır*"³². Hattâ salt bilginin dîni bile yoktur. Onun için "*Ehl-i kitap ve isrâil oğullarından nakillerde*

29 İbn Hacer el-Askalânî, *el-Matâlib'ül-Âliye*..., III.103-138, Beyrut trz.

30 Meselâ, 3010, 3034, 3042, 3063. Hadisler için mevkuf: 3011, 3028, 3044 numaralı hadisler için de *Munkatî'* tâbirini kullanıyor.

31 2 Bakara 31.

32 İbn Abdülberr, *a.g.e.*, I. 412-422, No: 621-622.

bulunabilirsiniz”³³ ifâdeleriyle, inananlara ilmin evrenselliğini anlatmaya ve onları bilgi karşısında –kaynağı başka dinler bile olsa- objektif davranmaya yöneltmiştir.

Resûlullah (s.a.s.)’in açtığı bu aydınlık yolun şaşmaz tâkipçilerinin, çok kısa denebilecek bir süre içerisinde, Dünyâ ilim, fikir ve medeniyetine kazandırdıkları göz önünde bulundurulursa³⁴, verilmek istenen bu ilmî zihniyetin nasıl da mâkes bulup eylem durumuna geçtiği daha iyi anlaşılır.

Bilgi, onu kullananın elinde bir takım değerler kazanır veyâ kaybeder. İşte hadislerde, üzerinde ısrarla durulan ve bâzı kısıtlamalar ve îkazlarla düzene sokulmak istenen taraf da, bilginin öğrenilişi değil; elde edilmiş gâyesi ve kullanımı ile alâkalı hususlardır. Bu da ahlâkî problem olarak bütün bilim dalları için geçerli olan bir prensiptir. Bilgiyi Allah rızâsı ve insanlara faydalı olmak için öğrenme, ilimle kibirlenip insanları hakir görmeme, tam aksine bilimden vakar ve tevâzu sağlama, onu yayma, başkalarına da öğretme, çıkar ve şahsî menfaat için kullanmama, ilim öğrenmek için gelen talebelere iyi muâmele etme ve objektif olma gibi hadislerde belirtilen daha pek çok husus; bilimin çeşidi ile değil, öğrenenin şahsiyet ve karakteri ile alâkalıdır. “*Ben bir öğretmen olarak gönderildim*”³⁵ buyuran Hz. Peygamber’in de üzerinde en çok durduğu konu, şahsiyet terbiyesidir. Nitekim nice faydalı bilgi birikimleri, kötü karakterli insanların elinde bir felâkete dönüşebilmektedir.

Resûlullah (s.a.s.)’in sık sık tekrarladığı “*Allahım, faydasız ilimden Sana sığınırım*”³⁶ niyâzına bu açıdan bakıldığında, mesele biraz daha iyi anlaşılıyor. Şârihler faydasız ilim nedir? sorusunun cevabı olarak; muska, büyü vs. türünden bir hayli fikir ileri sürmüşlerdir. Oysa insanlığın zararına kullanılan her şey faydasızdır. Belki de bu yapıdaki insanların karakterleri önceden tesbit edilirse, bunlara bilginin öğretilmemesi bile lâzım gelecektir.

33 Hadisin muhtelif lafızlarla rivâyeti ve kaynakları için bkz. İbn Abdülberr, *a.g.e.*, II, 799-807.

34 Müslümanların Eğitim-Öğretime verdikleri önem ve bu gâyeye hizmet için kurdukları müesseseler hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmed Çelebi, *İslâm’da Eğitim-Öğretim Târîhi* (trc. Ali Yardım), Damla Yayınevi, İstanbul 1998 (üçüncü baskı).

35 İbn Mâce, *Sünen*, Mukaddime 17, No: 229, I, 83.

36 Hadisin muhtelif rivâyetleri ve kaynakları için bkz. İbn Abdülberr, *a.g.e.*, I, 622-631.

Zîra bu tür kişilerin elindeki bilgi, "domuzların boyunlarına takılmış altın gerdanlık gibidir"³⁷.

İnsanların ve bitkilerin nesillerini kurutmak için kullanılmadığında atom faydalıdır; zararlı gibi görülen bir zehir, ilâç sanayiinde faydalıdır. İnsan öldürmek zararlıdır; ancak, din, vatan, ırz ve nâmusu korumak için girişilen savaşta bu zarar yerine göre faydaya dönüşür, haram olan insan öldürme fiili zorunlu hâle gelebilir. Burada bile esas olan yaşatmadır. Öldürme mecbûriyetinde kalındığında da, Resûlullah (s.a.s.)'ın bir başka ilkesiyle karşılaşılıyor. O da, hasmınızı barbarca ve hunharca işkencelerle değil, mümkün olduğunca acı çektirmeden "güzelce öldürme"³⁸ prensibidir. Eğitim ve öğretim için kullanılan, Allah'ın bile üzerine yemin ettiği kalem'in³⁹ faydası tartışılmaz bir gerçektir; aynı kalemlerin kan ve kin kasmaya başladığı zaman, atom bombasından daha fazla tahrîbat yapabildiği de bir gerçektir.

* * *

Bu eserlerde rastladığımız başka bir mesele de, konuyla ilgili rivâyetlerin, büyük bir çoğunluğunun bütün kaynaklarda müştereken yer almış bulunmasıdır. Fakat bâzı müellifler, bunlardan bir kısmını, *Kitâb'ül-İlim* ana başlığı altında verirlerken, aynı hadisleri bâzıları da farklı ana başlıklarda zikretmişlerdir. Meselâ, Ebû Dâvûd'un, *Ferâiz* 1'de zikrettiği "İlim üçtür, bunların hâricindekiler ise bir lütuftur..."⁴⁰ meâlindeki hadîsi, İbn Mâce *Mukaddime* 8 de⁴¹ kaydetmiştir. Buhârî'nin *İlim* 21 (I,28) de; Müslim'in de *İlim* 5'de zikrettikleri⁴² kıyâmet alâmetleri ile ilgili "o günlerde ilim kaldırılır, cehâlet artar..." meâlindeki bir hadîsi, Tirmizî *Fiten* 34'de⁴³; İbn Mâce de *Fiten* 25'de⁴⁴ vermişlerdir. Aynı şekilde, Buhârî'de

37 İbn Mâce, *Sünen*, Mukaddime 17, No: 224, I, 81.

38 Müslim, Sayd 11, No: 57, II, 1548; Ebû Dâvûd, Edâhî 11, No: 2815, III,244; Tirmizî, Diyât, 14, No: 1409, IV, 23; *Nesâî*, Dahâyâ, 22, No: 4402, VII, 227 (ayrıca hadîs *Nesâî*'de 7 yerde daha geçiyor); İbn Mâce, *Zebâih* 3, No: 3170; Dârimî, Edâhî 10, No: 1976, II, 407 (Hadîs, Kurban veya hayvan boğazlama ile ilgili gibi bir görüntü arz etmekle beraber, ilk cümlesi "Allah her şeye karşı iyi muâmele etmeyi zorunlu kalmıştır" şeklindedir. Dolayısı ile burada bir sınırlama söz konusu değildir).

39 Kalem suresi

40 E.Dâvûd, *Ferâiz* 1, No: 2885, III, 306-307.

41 İbn.Mâce, *Mukaddime*, 8, No: 54, I, 21.

42 Bkz. Müslim, *İlim* 5, No: 9, III, 2056.

43 Tirmizî, *Fiten* 34, No: 2205, IV, 491.

İlim 44'de yer alan Hz Mûsa (a.s.) ile Hızır (a.s.) kıssasında, Hızır (a.s.)'ın Hz. Mûsâ'ya söylediği "... işte ey Mûsa, senin ve benim ilmimin, Allah'ın ilminden eksilttiği ancak şu serçenin okyanustan gagası ile alarak eksilttiği (su) kadardır..."⁴⁵ sözünü, Müslim *Fezâil* 46'da⁴⁶, Tirmizî ise *Tefsîru Sûre* 18'de rivâyet etmiştir⁴⁷. "İlim öğrenmek için bir yol tutan kimseye, Allah Cennete giden yolda kolaylık gösterir..."⁴⁸; "Ancak iki kişiye gıpta edilir. Bunlar da; Allah'ın mal verdiği ve bu malı O'nun rızâsı için hak yolda harcayan kimse ile, Allah'ın hikmet (ilim?) verdiği ve bu ilmin gereklerini yerine getiren ve onu diğerlerine de öğreten kimselerdir"⁴⁹. "Uyuyorken (rüyamda) bana bir bardak süt verdiler. İyice kanıncaya kadar o süttten içtim, artanını da hattab oğlu Ömer'e verdim. Ey Allah'ın elçisi bunu nasıl yorumlarsınız? Dediler. Resûlullah da "ilimle" buyurdu"⁵⁰, gibi misallerini çoğaltabileceğimiz hadisler de, aynı şekilde farklı ana başlıklar altında verilmiştir.

* * *

Bir kısım kaynakların *Kitâb'ül-İlim* bölümlerindeki alt başlıklarından bâzılarını ilimle irtibatını kurmada zorlandığımız yerler de olmuştur. "Hayra kılavuzluk eden onu işleyen gibidir"; "İyi veyâ kötü gelenekte öncülük etme"; "Bid'atlardan sakınarak sünnete tâbi olma"; "Medîne'nin âlimi"; "Konuşmada tekrar"; "Tâne tâne konuşma"; "Hadis rivâyet ederken güzel koku sürünme"; "Hatırlamak için parmağa bir şeyler bağlama" vb. gibi bâb isimleriyle ilim arasında, doğrudan ne gibi bir bağlantı kurulabilir? sorusu değerlendirmeye değer bir husustur. Bütün bunlar, klâsik dönemdeki muhaddislerin konulara bakışını, hangi meseleleri ilim kategorisinde incelemeye aldıklarını ve alt başlık isimlerinde ne derece isâbet edebildiklerini tesbit açısından önemli görülmektedir.

44 İbn Mâce, *Fiten* 25, No: 4045, II, 1343.

45 Buhârî, *İlim* 44, I, 38-39.

46 Bkz. Müslim, *Fezâil* 46, No: 170, II, 1847-1850.

47 Tirmizî, *Tefsîru Sûre* 18, I, No: 3149, V, 309-312.

48 Buhârî, *İlim* 10, I, 25; Müslim, *Zikir* 11, No: 38, III, 2074; Tirmizî, *İlim* 19, No: 2682; İbn Mâce, *Mukaddime* 17, No: 223, I, 81; Dârimî, *Mukaddime* 32, No: 349; I, 83.

49 Buhârî, *İlim* 15, I, 26;

50 Buhârî, *İlim*, 22, I, 28-29; Müslim, *Fazâil'üs-Sahâbe* 2, No: 16, II, 1859-1860; Tirmizî, *Rüyâ* 9, No: 2284, IV, 539; Dârimî, *Rüyâ* 13; No: 2160, II, 450-451.

Buradan hareketle, konulu hadis kitaplarının ana başlıkları, alt başlıkları ve bu başlıklarla altlarında verilen hadislerin muhtevâ uyumu belki tekrar gözden geçirilebilir. Bugün karşılaşılan bir mesele, dün de var mıydı? Varsa, hangi kategoride mütâlaa edilmiştir? türünden soruların cevâbı, belki de bu kitapların alt bölümlerinin isimlerinin güncelleştirilmesiyle daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü, eskiden bir bütün içerisinde mütalaâ edilen konular, günümüzde artık çeşitli branşlar altında incelenir olmuştur. Bu da, ilim anlayışının zamanla değişiklik göstermesi anlamına gelmektedir. Geçmişte ilmî mahfillerde tartışılan ve çözüm aranan bâzı konular bugün güncelliğini kaybetmiştir. Aynı şekilde, mahallîlik özelliği taşıyan bir takım meseleler de, günümüz modern dünyasında birebir karşılıklarının bulunmaması sebebiyle, ilim meclislerinde gündeme getirilmez olmuştur. Bundan dolayı, hadis ve fıkıh kitaplarının problem olarak ele aldıkları konuları ve çözüm olarak mürâcaat ettikleri nasların konularla uyumunu yeniden gözden geçirmek zorunlu gibi görünmektedir.

Bilim dalları ve branşların çeşitlilik arz ederek gelişmesi; zamanında aktüel olmakla berâber, bâzılarının da artık güncelliğini kaybetmiş olması; bir kısmının da modern dünyada birebir karşılıklarının bulunamaması; hem hadis, hem de fıkıh kitaplarının muhtevâ açısından ve içerikleriyle serdedilen nasların uyumu yönünden, yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılıyor gibi görünmektedir.

Hadisleri değerlendirmede, usûlcülerin *sahîh*, *gayr-ı sahîh*, *zayıf* vs. gibi ölçülerine gidilmeyip, rivâyetin kültürel değeri ve fonksiyonuna öncelik tanınmıştır. Öte yandan işlenen konunun bir tahric çalışması olmayıp, tesbit ve değerlendirme oluşu; kaynakların ve tesbit edilen hadislerin de sayılarının kabarıklığı, böyle bir sıhhat çalışmasını güçleştirmektedir. Dolayısıyla, incelenen kaynaklarda ne varsa o değerlendirmeye alınmıştır. Bununla berâber senedli hadis ihtivâ eden tasnif döneminin önde gelen eserlerinin, rivâyet tekniği ve usul kaideleri açısından tamâmını tekrar değerlendirmeye almak yerine, nokta çalışmalarla bu açılardan hadislerin teker teker incelenmesinin daha isâbetli olabileceğini düşünüyoruz. Kaldı ki bu tür rivâyetler, fezâil türü konulara dâir hadisleri ihtivâ etmektedir. Onun için muhaddisler, tenkid kriterlerinde biraz "*tesâmüh*" de göstermiş olabilirler.

* * *

Tasnif dönemi konulu hadis mecmûalarının "Kitâb'ül-İlim" bölümleri ile, "*ilim*" konusunda müstakil olarak kaleme alınan iki eserin hadislerinin,

muhtevâları açısından yapılan bu araştırmada, ilim ve ilim adamlarıyla ilgili şu temel prensipler tesbit edilebilmiştir:

a- İlim öğrenmek, gerekli ve zorunludur. Bunu engelleyebilecek; yaş, cinsiyet, öğrenilecek bilginin türü, mekân, ekonomik problem, idârî kısıtlama vs. gibi hiç bir sınırlama da yoktur. İlim öğrenme arzusunda olanın da, bıkip usanmadan, yolculuklar da dâhil, her türlü zorluk ve meşakkatlere göğüs gererek, öğrenme uğrunda çaba harcaması gerekmektedir.

b- Öğrenilen bilgiler insanlığın faydasına kullanılmalıdır. İnsanlığın zararına kullanılan her türlü bilgi faydasızdır. Hz. Peygamber'in: "Allah'ım, faydasız ilimden sana sığınırım..."⁵¹ ve "Allah'ım, bana faydalı olanı öğret veya öğrettiğini bana faydalı kıl"⁵² sözleri bu konuda temel dayanaktır.

c- Bilgide kıskançlığa ve tekelleşmeye yer verilmeyecektir; çünkü "ilmin başkalarından esirgenmesi helâl değildir"⁵³ Klâsik terminolojide "kitmân-ı ilim" olarak adlandırılan bu duruma düşenler, "boyunlarında ateşten bir gemle cehenneme atılmakla"⁵⁴ îkaz edilmişlerdir. İlimde esas olan paylaşmaktır. İlim ve sevgi paylaştıkça artar. Bildiğini paylaşanların ise öbür dünyada "Allah yüzlerini ağartacaktır"⁵⁵.

d- Aynı zamanda, ilim öğrenmek için gelenlerle ilgilenilecektir. Onlar hoş karşılanılacak, barınma, yeme-içme, harçlık vs. gibi ihtiyaçları mümkün mertebe karşılanacaktır.

e- Öğrenilen bilgide hasbîlik ve tevâzu esastır; temelinde Allah rızâsı vardır. Makam, mevkî ve ekonomik güç sağlamak; meşhûr olmak, tartışmalarda başkalarını alt etmek ve bilgisizlere tepeden bakmak için ilim öğrenenlerin yeri cehennem olarak gösterilmiştir⁵⁶. Bu, ilmin hafife alınması, bilim adamının da, her türlü tutum, davranış, düşünce ve eylem açısından, sıradan bir vatandaş gibi görünmesi anlamına gelmez. Tam tersi, ilmin ağırlığının farkında olma, onu ayağa düşürmeme ve bilgidен vekar elde

51 Müslim, Zikir 73; Tirmizî, Da'avât 68; Nesâî, İstiâze, 13, 18; İbn Mâce, Mukaddime 23; Duâ ,2, 3.

52 Tirmizî, Da'avât 128; İbn Mâce, Mukaddime 23; Duâ 2.

53 Kuzâ'î, *Şihâb 'ul-Ahbâr*, s. 46, No: 58, İstanbul 1999, (trc. Ali Yardım).

54 Ebû Dâvûd, İlim 9; Tirmizî, İlim 3; İbn Mâce, Mukaddime 24.

55 Ebû Dâvûd, İlim 10; Tirmizî, İlim 7; İbn Mâce, Mukaddime 18; Dârimî, Mukaddime 24.

56 İbn Mâce, Mukaddime 23; Dârimî, Mukaddime 34.

etme anlamına gelir. Vekar ile gurur ve kibir, tevâzu ile riyâ, araları iyi ayırt edilmezse birbirine karışma ihtimâlleri olan, görünüşte yakın gibi, gerçekte ise çok uzak kavramlardır. Bilgi, hem Allah'a, hem de kullara karşı bir mesûliyet yüklemektedir. Bu sebeple, bilgiyi ayağa düşüren âlimlerin cezâsı da sıradan insanın cezâsından daha ağırdır⁵⁷.

f- İlim şirkine düşerek haddi aşmama. Allah'ın ilminin karşısında, kişinin öğrendiği bilginin "*okyanusta bir katreden daha az olduğunun*"⁵⁸ farkında olarak haddini bilip, Allah'la boy ölçüşmeye kalkışmama. "*Rabbini bilen kendini (haddini) de bilir*"⁵⁹ kelâmı ile; klâsik kitaplarımızın sonunda yer alan "*Allâhü a'lemü bissavâb*" "*bu işin en doğrusunu yine de Allah bilir*" ifâdesi bunu anlatmada iyi bir örnektir. Unutulmaması gereken bir husus da "*her bilenin üstünde daha iyi bilen birisinin olduğu*"⁶⁰ gerçeğidir.

g- Bilgiyi onun ağırlığını taşıyıp hakkını verebileceklere öğretmek. Aynı zamanda bir takım psikolojik ön sezileri de ihtivâ eden bu prensiple, bilgi ve bilim adamlığının kıymetini ayağa düşürenler yanında, sadist bir karaktere sahip olanlara da dikkat çekilmiştir. Bunların eline verilen bilgi, bir bakıma hebâ ve heder olacak ve kendisinden beklenen faydayı sağlayamayacaktır. Bu durumdaki ilim, "*domuz boynundaki altın ve gümüş gerdanlıklar*" a benzetilmiştir⁶¹.

h- Bir bakıma hakîkati ifâde etmede zamanlamayla alâkalı bir prensip olarak da nitelendirebileceğimiz; yanlış anlaşılma veyâ anlaşılama ve muhâlefetle karşılaşma endişesiyle, bâzı rivâyetlerin ulu orta her yerde zikredilmemesi. Bu, bilgiğin gizlenmesi anlamına gelmez. Her doğrunun, her zaman her yerde söylenmesinin sakıncasını; insanlara anlayış ve kavrayış kapasitelerine göre hitâp etmenin lüzûmunu ifâde eder. Hz. Peygamber'in "*duyduğu her şeyi ulu orta konuşması kişiye günah olarak yeter*"⁶² hadisiyle de kasd edilen budur. Onun için sahâbeden 'Imrân b. Husayn: "*Arkadaşlarım ve dostlarım tarafından anlaşılmam veyâ yanlış anlaşılırım da sert bir muhâlefetle karşılaşırım diye, Hz. Peygamberden*

57 İbn Abdülberr, *Câmi'u Beyân'il-İlmi ve Fadlihî*, I, 679-687.

58 Buhârî, İlim 44; Müslim, Fadâil 46; Tirmizî, Tefsîru Sûre 18.

59 'Aclûnî, *Keşf'ül-Hafâ*, II, 234; No: 2530, Beyrut 1997.

60 12 Yûsuf 76.

61 İbn Abdülberr, *Câmi'u Beyân'il-İlmi*, I, 446, No: 694.

62 Ebû Dâvûd, Edeb 80.

duyduğum her hadisi rivâyet etmiyorum"⁶³ buyurmuştur. Bu espiriyi göz önünde bulundurup dikkate almayanlar, Hallâc-ı Mansûr gibi bâzen sonucu canlarıyla da ödeyebiliyorlar.

i- Bilginin değerlendirilmesi ve işlerliği. Öğrenilen bilgiler pratikte uygulamaya geçirilmelidir. Bir başka ifade ile ilim "yapmak" için öğrenilmelidir. Bu, aynı zamanda bilgide pragmatiklik (faydacılık) ve özümseme (içselleştirme) anlamına da gelir. Tabi'ûn neslinin ileri gelen şahsiyetlerinden birisi olan, Ebû 'Abdurrahmân es-Sülemî (ö:72/691), bu konuda bize şu bilgiyi veriyor: "Bize Kur'ân-ı Kerîm'i okuyup öğreten 'Osman b. 'Affân, 'Abdullah b. Mes'ûd ve benzeri hocalarımız haber verdiler ki, kendileri, Resûlullah (s.a.s.)'dan on âyet öğrendikleri zaman, bunları belleyip şahıslarında tathîk edinceye kadar, diğerlerine geçmezlerdi. Dediler ki: Bizler, Kur'ân-ı Kerîm'i, ilim ve tathîkat olarak berâberce öğrenmiştik"⁶⁴. Henüz cereyan etmemiş hâdiseler üzerinde fazla fikir yürütmeme. Bunun yerine pratikten hareketle ortada çözüm bekleyen meseleleri tartışma.

Bu çalışmada, bütün rivâyetler detaylandırılarak, teker teker tartışılmayıp, meşhur sünnî hadis kaynakları esas alınarak, genel bir değerlendirme yapılmıştır. Şiî kaynakları, bilimler târihi verileri, ilim felsefesi ve eğitim öğretim târihi gibi alanlar tartışma dışı bırakılmıştır.

Netîce olarak ortaya koyduğumuz bu prensipler genel hükümler durumundadır. Belki de evrenseldir. Ama bunların Hz. Peygamber'in dilinden ifade edilmesi, kendilerine ayrıca bir değer kazandırmıştır. On beş asırlık İslâm ilim kültürünü, estetik ve sanatını, yerleşmiş geleneklerini ve her şeyden önemlisi insana bakışını anlamak ve yorumlamak, biraz da bunlara vukufiyetle mümkündür. Kur'ân ve Hadîs kültüründen mahrum bulunan seküler bir bakış açısıyla söz konusu derinlikler ve incelikler anlaşılabilir. Aynı şekilde her meseleye "haram- helâl", "câiz- câiz değil" gibi salt hukuk açısından bakan zâhirî zihniyet de bu derinliklerde boğulur kalır. Rivâyetlerde söz konusu edilen hususları tamâmen tatbik etmek sünnete uymak olmadığı gibi, bunları yapmamak da dinden çıkmak

63 İbn Hacer, *el-Matâlib'ül-Âliye*, III, 119-120. Benzer rivâyetler için bkz. Buhârî, İlim, 48, 49; Heysemî, *Mecme'uz-Zevâid*, I, 182-183).

64 Ali Yardım, *Hadis II*, s. 107 (*es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, s. 58'den naklen).

değildir. Bu, hayatın gerçekleri ile rivâyetlerin incelikleri arasında denge kurup, herkesin ilim uğrunda yapabildiği kadar bir şeyler yapmaya gayret göstermesi demektir. Bu uğurda, ekonomik ve psikolojik desteği ile; kalemi ile; fizîki gücü ile ve gönü ile herkesin yapacak bir şeyleri vardır. Yapılmayacak tek şey ise, ilim ve ilimle uğraşanlara karşı duyarsız olmaktır. Meseleyi, hadis olarak da bilinen, İslâm ilim kültüründe yaygın bir sözle noktalamak istiyoruz: "*Ya öğrenen, ya öğreten, ya öğretilenleri dinleyen ya da ilimle uğraşanları seven ol. Bunların hâricinde beşinci bir grupta yer alırsan helâk olursun*"⁶⁵.

65 Beyhakî, *el-Medhal ile's-Sünen'il-Kilbrâ*, I, 269; Suyûtî, *el-Câmi'us-Sağîr*, I, 48.